

Κριτική ανάλυση της ιστορικής πορείας της ΕΣΣΔ

γράφει ο Δ. ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΣ*

Ιστορία και κομμουνισμός

Περικλής Παυλίδης
Εκδόσεις ΚΨΜ, 2017

Με το βιβλίο αυτό ο Περικλής Παυλίδης, όπως και με το προηγούμενο *Το φαινόμενο της γραφειοκρατίας στην ΕΣΣΔ*, εστιάζει την έρευνά του στην ανάδειξη του αντικειμενικού χαρακτήρα, των χαρακτηριστικών και των αντιφάσεων της σοβιετικής κοινωνίας, που αναπόδραστα αναδείχθηκαν στις συνθήκες του 20ού αιώνα στο εγχείρημα οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, ανεξάρτητα από τις πολιτικές στάσεις και επιλογές των διαφόρων ηγεσιών. Αυτές οι αναπόφευκτες αντιφάσεις στις συγκεκριμένες συνθήκες έθεταν αναπόδραστα, μη υπερβάσιμα όρια κίνησης των πολιτικών επιλογών και ενεργειών της όποιας πολιτικής και κρατικής ηγεσίας.

Κατευθυντήρια αντίληψη του Παυλίδη για την αδυνατότητα υπέρβασης των αντιφάσεων του σοσιαλιστικού εγχειρήματος στην ΕΣΣΔ αποτελεί η αντίφαση ανάμεσα στην αντίληψη των μαρξιστών, μεταξύ των οποίων και οι ηγέτες της επανάστασης, για τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο της σοσιαλιστικής αλλαγής των κοινωνικών σχέσεων με την πραγ-

ματικότητα μιας χώρας, όπως η Ρωσία, όπου η κεφαλαιοκρατία δεν είχε προλάβει ν'αναπτυχθεί επαρκώς και συνεπώς δεν είχε διαμορφώσει με την ανάπτυξή της τις προϋποθέσεις για την εμφάνιση της νέας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Την αντίληψη αυτή διατύπωσε με ακραία βολонταριστικό τρόπο ο Ιταλός διανοητής και επαναστάτης Αντόνιο Γκράμσι με την εντυπωσιακή δήλωσή του: «Είναι

η επανάσταση (η Οκτωβριανή) επανάσταση απέναντι στο *Κεφάλαιο* του Κάρολου Μαρξ», υπερτονίζοντας το ρόλο του υποκειμενικού παράγοντα έναντι των αντικειμενικών όρων. Στην αντίπερα όχθη παρατίθεται η θέση του μηχανιστικού ντετερμινισμού της Β' Διεθνούς, που ουσιαστικά αρνείται την όποια αυτοτέλεια και πρωτοβουλία του υποκειμένου, για να αναπτυχθεί το σοσιαλιστικό εγχείρημα σε μη ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία (οικονομισμός). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η σύγχρονη συζήτηση για τον κομμουνισμό αφορά σαφώς την κριτική μελέτη των χαρακτηριστικών και της ιστορικής πορείας της ΕΣΣΔ, ως της πλέον ανεπτυγμένης και αντιπροσωπευτικής περίπτωσης των πρώτων σοσιαλιστικών κοινωνιών. Και συνεχίζει: «Γιατί ακριβώς η εμπειρία του σοσιαλιστικού εγχειρήματος στην ΕΣΣΔ είναι αυτή που διαμέσου του θεωρητικού αναστοχασμού της μας επιτρέπει να σχηματίσουμε σήμερα πολύ πιο σαφή και βαθιά αντίληψη των αντικειμενικών αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία της κομμουνιστικής αλλαγής της κοινωνίας, καθώς και των συνθηκών υπέρβασής τους» (σ. 16). Κανείς μαρξιστής ασφαλώς δεν μπορεί ν'αγνοήσει το σοσιαλιστικό εγχείρημα της Οκτωβριανής Επανάστασης για να προσδιορίσει το σοσιαλιστικό εγχείρημα σήμερα. Επειδή όμως το παροντικό και μάλλον το μελλοντικό σοσιαλιστικό εγχείρημα θα επιχειρηθεί σε ανεπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία, σε μιας τέτοιας κοινωνίας τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά πρέπει να εμβαθύνει, που διαφέρουν ριζικά απ' αυτά της ΕΣΣΔ. Το παράδειγμα της ΕΣΣΔ επιβεβαιώνει εν τοις πράγμασι τους νόμους της επαναστατικής αλλαγής και οικοδόμησης μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας, οι οποίοι όμως πρέπει να μελετηθούν και στις σύγχρονες συνθήκες και στις συγκεκριμένες αντιφάσεις τους.

Θεμελιακή άποψη του συγγραφέα συνιστά η τεχνική-παραγωγική και όχι ταξική ανάγκη δημιουργίας και κυριαρχίας ενός ιεραρχικού κρατικού συστήματος διεύθυνσης της οικονομίας, της λεγόμενης γραφειοκρατίας.

Ο Παυλίδης υποστηρίζει ότι τα κρισιακά φαινόμενα του σοβιετικού καθεστώτος και η τελική ήττα του σοσιαλιστικού εγχειρήματος υπήρξαν αποτέλεσμα των αντικειμενικών οικονομικών αντιφάσεων, που παρήγαγαν αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτικές αντιφάσεις, οι οποίες οξύνθηκαν στο έπακρο τη δεκαετία του '80. Η εξαιρετική πολυπλοκότητα του βιομηχανικού συστήματος παραγωγής και η «εξαιρετική συρρίκνωση των εμπορευματικών σχέσεων» (σ. 243) –αν και με τη μεταρρύθμιση Κοσύγκιν-Λίμπερμαν (1965) και εφεξής ανέκαμψαν σε μεγάλο βαθμό– καθιστούσαν αναγκαίο έναν συγκεντρωτικό, ιεραρχικά δομημένο κρατικό μηχανισμό για τη διεύθυνση της οικονομίας ως συνόλου και της κοινωνίας γενικότερα. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι «ο μηχανισμός αυτός, ακριβώς ως ξεχωριστός-αποξενωμένος απ' τους άμεσους παραγωγούς μηχανισμός διεύθυνσης ανθρώπων» ήταν εξ ορισμού γραφειοκρατικός. Θεωρεί όμως ότι ένας τέτοιος μηχανισμός ήταν αναγκαίος για τη λειτουργία της σχεδιοποιημένης παραγωγής, αφού οι κατεξοχήν χειρώνακτες εργαζόμενοι αλλά και οι άμεσοι χειριστές μηχανών, αποτελούσαν μεγάλη πλειοψηφία όχι μόνο το πρώτο διάστημα της επανάστασης, αλλά και στη δεκαετία του 1980 (σ. 242). Αυτές οι κατηγορίες των χειρώνακτικα εργαζομένων, που αποτελούσαν παραγωγική δύναμη με τη φυσική-σωματική τους υπόσταση, μετείχαν στο σύστημα παραγωγής υπό την ιδιότητα των άμεσων-φυσικών συντελεστών του, πράγμα που τους καθιστούσε αντικείμενο και όχι υποκείμενο της κοινωνικής διεύθυνσης των παραγωγικών δυνάμεων. Οι χειρώνακτες και οι χειριστές μηχανών αδυνατούσαν να έχουν την απαραίτητη για τη διεύθυνση της οικονομίας σφαιρική και βαθιά γνώση των παραγωγικών διαδικασιών. Μάλιστα, ο Παυλίδης υπογραμμίζει ότι το επίπεδο της μεγάλης και σύγχρονης βιομηχανίας αυξάνει την απόσταση μεταξύ διοικητικής (κεντρικός μηχανισμός) και εκτελεστικής (εργαζόμενοι) εργασίας, αφού σ' αυτό το επίπεδο παραγωγής απαιτούνται διοικητικές, σχεδιαστικές, οργανωτικές δραστηριότητες

μεγάλης κλίμακας «συναπτόμενες με την κατοχή υψηλής επιστημονικής ειδικεύσεως». Αφετέρου διατηρεί μεγάλο αριθμό χειρωνακτικών δραστηριοτήτων, να τις οποίες αρκούν στοιχειώδεις γνώσεις και δεξιότητες. Μ' αυτόν τον συλλογιστικό ειρμό εύλογα ο ΠΠ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στις «συνθήκες των βιομηχανικών σοσιαλιστικών κοινωνιών του 20ού αιώνα η ιδέα της αυτοδιεύθυνσης των εργαζομένων-άμεσων παραγωγών ήταν εντελώς «ουτοπική» (σ. 244). Κατά τη γνώμη του, δυνατή στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες ήταν η συμμετοχή απλώς των εργαζομένων στη διεύθυνση της παραγωγής σε επίπεδο επιχείρησης για την υλοποίηση του σχεδιασμού της.

Η άποψη του συγγραφέα για το φαινόμενο της γραφειοκρατίας είναι αντίθετη με άλλες θεωρήσεις, που εντοπίζουν ταξική και εκμεταλλευτική φύση σε αυτό το φαινόμενο. Θεωρεί ότι η δημιουργία και η διόγκωση, πέραν των αρχικών προβλέψεων των μπολσεβίκων, του κεντρικού γραφειοκρατικού μηχανισμού διεύθυνσης της οικονομίας και εν γένει της κοινωνίας ήταν αναπόφευκτες. Την ανάπτυξή της δικαιολογούσαν η ανάγκη επιτάχυνσης με ασυνήθεις ρυθμούς αλλά και αναπόφευκτους πειραματισμούς (ΝΕΠ, πολεμικός κομμουνισμός) της οικονομίας σε σοσιαλιστική ή και καπιταλιστική κατεύθυνση αλλά και η αντεπανάσταση απ' το 1918 και η εισβολή στρατιωτικών τμημάτων 18 ιμπεριαλιστικών χωρών, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, που απειλούσαν να καταπνίξουν την επανάσταση.

Ο Λένιν με τη χαρακτηριστική οξυδέρκειά του και πολλοί μπολσεβίκοι διέγνωσαν έγκαιρα τους κινδύνους διόγκωσης του φαινομένου της γραφειοκρατίας και την υπονόμηση εν τη γενέσει της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, κατά τη γνώμη μας, η κυριάρχηση του γραφειοκρατικού φαινομένου οφείλεται και σε ιστορικούς λόγους. Η εξόντωση της παλιάς φρουράς των επαναστατών μπολσεβίκων στον εμφύλιο πόλεμο, στον θάνατο του Λένιν και στην επικράτηση στον «πόλεμο των επιγόνων» της σταλινικής πτέρυγας, της κατεξοκνή αυταρχικής και συγκεντρωτικής, έπαιξε σημαντικό ρόλο.

Το ότι η γραφειοκρατία αποτέλεσε ένα ιδιότυπο εκμεταλλευτικό καθεστώς αποδεικνύεται από το ότι δεν περιορίστηκε στην οικονομία, αλλά επεξέτεινε την κυριαρχία της εν γένει στην κοινωνία, καταργώντας τους λαογέννητους θεσμούς της εργατικής εξουσίας. Η Κόκκινη Φρουρά αντικαταστάθηκε από τον τακτικό αστικού τύπου στρατό, τα σοβιέτ υποβιβάστηκαν σε όργανα τοπικής αυτοδιοίκησης, τα όργανα αυτοδιεύθυνσης στην επιχείρηση αντικαταστάθηκαν από την μονοπρόσωπη διεύθυνση, τα συνδικάτα από όργανα πρόαψισης της εργατικής τάξης απ' το κράτος της, όπως τονίζε ο Λένιν, μετατράπηκαν σε «σχολεία κομμουνισμού», η πραγματική συμμετοχή των εργαζομένων στην παραγωγή και τη διανομή αντί να κλιμακώνεται περιορίστηκε στη συναίνεση, κυρίως με υλικά κίνητρα των εργαζομένων (πριμ), στα σχέδια παραγωγής ο διάλογος, ο τόσο οικείος στο κομμουνιστικό κίνημα, καταστάληκε.

Βασική ιδέα του συγγραφέα, εν συνόψει, είναι ότι η αντίφαση μεταξύ των σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών σχέσεων και των αναντίστοιχων παραγωγικών δυνάμεων καθιστούσαν αναπόφευκτη την αντίθεση διευθύνοντος-διευθυνομένου, τον κοινωνικό ανταγωνισμό στη διανομή και στο εισόδημα αλλά και στον καταμερισμό εργασίας στην παραγωγή. Παρατηρεί κανείς, ωστόσο, ότι αυτή η αντίθεση θα μπορούσε να αμβλυνθεί με την επιστημονικο-τεχνική πρόοδο, την καθολική και ανώτερη/ανώτατη εκπαίδευση και την οικονομική ανάπτυξη και να οδηγήσει στη μείωση του κοινωνικού ανταγωνισμού, άρα και στην αναγκαιότητα ύπαρξης ενός υπερσυγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού. Αλλά και από τα χρόνια της επανάστασης στην ΕΣΣΔ, ο πόλεμος και η οικονομική καχεξία οδηγούσαν σ' έναν υπερσυγκεντρωτικό μηχανισμό, του οποίου όμως η εξουσία αμβλυνόταν απ' τα όργανα της εργατικής εξουσίας, τη σοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση των εργαζομένων, τα ηθικά κίνητρα, τη βελτίωση, στο βαθμό του δυνατού, των συνθηκών της ζωής, τη συστηματική επιμόρφωση των εργαζομένων (έστω στα σπάργανά της), τις διαδικασίες πολιτικής κινητοποίη-

ησης, εργοστασιακών συνελεύσεων, συζητήσεων, προπαγάνδας στον τύπο κ.ο.κ. Αν σ' αυτή την υπαρκτή αντίθεση δεν ενισχυόταν ο γραφειοκρατικός συγκεντρωτισμός, αλλά η εργατική δημοκρατία, θα ελέγχονταν η τάση γραφειοκρατικής διόγκωσης, ο κοινωνικός ανταγωνισμός, τα φαινόμενα εργατικής αποξένωσης, εργασιακής αδιαφορίας και αλητείας. Η κρατική διοίκηση θα διατηρούσε λίγες αλλά επαρκείς εξουσίες, όπως επισημαίνει ο Μαρξ για την Παρισινή Κομμούνια. Έτσι, το κράτος δεν θα εξελισσόταν σε γραφειοκρατικό εκμεταλλευτικό εξάμβλωμα, που εύλογα θα αναζητούσε την πλήρη απαλλαγή του από σοσιαλιστικούς θεσμούς και τη μετεξέλιξή του σε κανονική καπιταλιστική κοινωνία. Απεναντίας, σταδιακά θα απονεκρωνόταν με την κατάρτιση της αντίθεσης διευθύνοντος-διευθυνομένου και των εμπορευματικών σχέσεων στον κομμουνισμό. Υπαρκτή είναι και η αντίθεση, την οποία υπερτονίζει ο συγγραφέας, ανάμεσα στην ανώτερη πνευματική υπόσταση και την χειρωνακτική-μηχανική εργασία στη βιομηχανία, που καθιστά αναπόφευκτη την οικονομική και πολιτική διεύθυνση, έργο της κρατικής γραφειοκρατίας που διαθέτει το απαιτούμενο επιστημονικό επίπεδο. Εξαρχής όμως ο Λένιν θεωρούσε επικτή τη δυνατότητα προσέλκυσης ευρύτατων στρωμάτων εργαζομένων στη διαχείριση του κράτους και της οικονομίας, χωρίς να παραγνωρίζει τους κινδύνους λαθών, με θέσπιση από την εργατική εξουσία συστηματικής εκπαίδευσης, πολιτικής και ιδεολογικής διαπαιδαγώγησης, εμπάπτισης στα ηθικά κίνητρα, αλλά και τήρηση αυστηρής εργασιακής πειθαρχίας. Παρεμφερή γνώμη έχει και ο Ερνέστ Μαντέλ, τον οποίο επικαλείται ο συγγραφέας. Ο Μαντέλ παραδέχεται μεν ότι η ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας επιφέρει αύξηση του καταμερισμού εργασίας, που εδράζεται στον διαχωρισμό μεταξύ σχεδίασης και εκτέλεσης, θεωρεί όμως δυνατή την υπέρβαση του γραφειοκρατικού φαινομένου με τη διάθεση του μισού εργάσιμου χρόνου των εργαζομένων ημερησίως για διευθυντικό έργο, με δυνατότητα πρόσβασης στις

αναγκαίες πληροφορίες με την υψηλού επιπέδου επαγγελματική και πολιτιστική εκπαίδευση. Αλλά και ο Τσε Γκεβέρα επέκρινε την απολυτοποίηση των υλικών κινήτρων στον υπαρκτό σοσιαλισμό και εξήρε τα ηθικά κίνητρα.

Τέλος, ο Παυλίδης θεωρεί ότι η αντίθεση σοσιαλισμού-κομμουνισμού (και ειδικότερα της αυτοδιεύθυνσης) και αναντίστοιχων παραγωγικών δυνάμεων θα αρθεί σε μια υψηλά αυτοματοποιημένη οικονομία. Σ' αυτήν οι εργαζόμενοι δεν θα συμμετέχουν ως φυσικοί συντελεστές αλλά ως υποκείμενά της, χάρη στο ανώτερο επιστημονικό επίπεδο τους που θ'αντιστοιχεί στο επίπεδο μιας σχεδιασμένης σύνθετης οικονομίας. Στην αντίληψη αυτή δίνεται έμφαση στο διανοητικό και τεχνολογικό στοιχείο. Θεωρείται ότι η επανάσταση προ των συνθηκών υψηλής αυτοματοποίησης, αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε ισχυρό συγκεντρωτικό μηχανισμό (γραφειοκρατία). Η οικονομία και η κοινωνία δεν θα πραγματοποιούν έστω σταδιακά βήματα προς την απονέκρωση του κράτους και την αυτοδιεύθυνση. Αντίθετα, θα τελειοποιείται ένας συγκεντρωτικός υψηλού πνευματικού επιπέδου κρατικός μηχανισμός, με ανώδυνη συμμετοχή (σοσιαλδημοκρατικού τύπου) των εργαζομένων.

Κατά τη γνώμη μας, σε μια υψηλά αυτοματοποιημένη κοινωνία, είναι αναγκαία η επαναστατική συνείδηση και πολιτική, τα ηθικά κομμουνιστικά κίνητρα, η ευρύτατη ανθρωπιστική παιδεία, τόσο, αν όχι περισσότερο, όσο το επιστημονικό επίπεδο. Αν αυτή η διάσταση απουσιάζει ή είναι καχεκτική, τι αποκλείει μια μερίδα με ανώτερη ευθύνη (αφού και σε μια τέτοια κοινωνία δεν θα υπάρχει απόλυτος εξισωτισμός), στην υψηλού επιστημονικού επιπέδου κοινωνικοποιημένη οικονομία, να σφετεριστεί την εξουσία προς όφελός της έναντι μιας πολιτικά παθητικής πλειοψηφίας;

Οι ισχυρές θεωρητικές διαφωνίες δεν μας εμποδίζουν ν' αναγνωρίσουμε ότι το πόνημα του Περικλή Παυλίδη διερευνά συστηματικά και τεκμηριωμένα το αντικείμενό του. Συμβάλλει σοβαρά, επομένως, σ' έναν γόνιμο διάλογο για το σοσιαλισμό-κομμουνισμό της εποχής μας. **T**